

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.132+343.144

Ю.М. Черноус, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМЦІВ

Розглянуто порядок проведення слідчих (розшукових) дій з іноземцями, деталізовано законодавчі положення, підкреслено важливе значення дотримання прав і свобод іноземців, особливо тих, які користуються дипломатичним імунітетом. Особливу увагу приділено тактичним прийомам, які використовують під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема підкреслено важливість встановлення психологічного контакту з іноземцем, сформульовано відповідні криміналістичні рекомендації.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, тактика, іноземці, дипломатичний імунітет, тактичні прийоми.

Рассмотрен порядок проведения следственных (разыскных) действий с иностранцами, детализированы законодательные положения, подчеркнута большое значение соблюдения прав и свобод иностранцев, особенно имеющих дипломатический иммунитет. Особое внимание уделено тактическим приемам, которые используются при проведении следственных (разыскных) действий, в частности подчеркнута важность установления психологического контакта с иностранцем, сформулированы соответствующие криминалистические рекомендации.

In the article the procedure of investigation (search) action to foreigners, detailed legislative provisions focuses on the need to respect the rights and freedoms of foreigners, and especially — who enjoy diplomatic immunity. Particular attention is drawn to the tactics used during the investigation (search) Action emphasizes the importance of establishing psychological contact, forming relevant criminological recommendations.

Тактика слідчих (розшукових) дій залежить від багатьох чинників: виду слідчої (розшукової) дії, процесуального статусу залучених осіб, слідчої ситуації на певному етапі розслідування, підготовчих дій слідчого та багатьох інших. Дослідження різних питань тактики слідчих (розшукових) дій, враховуючи особливий статус

учасників кримінального провадження, постійно привертає увагу теоретиків і практиків.

Слідчу (розшукову) дію треба розуміти як передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК України) захід, який застосовують компетентні особи для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час певного кримінального провадження. Ці дії мають пізнавальний і водночас процесуальний характер і розшукову спрямованість. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів [1, с. 482].

Питання тактики слідчих дій розглядалися у фундаментальних працях Ю.П. Алєніна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька та інших.

Проте питання проведення слідчих (розшукових) дій за участю іноземців висвітлено не повною мірою, хоча з огляду на об'єктивні обставини є актуальними. Проведення таких дій пов'язано з певними труднощами: потребою у забезпеченні прав і свобод іноземців, дотриманням особливого порядку проведення цих дій, застосуванням відповідних тактичних прийомів тощо.

КПК України 2012 року дещо врегулював низку питань, пов'язаних з особливостями кримінального провадження за участю іноземців, дотриманням їх правового статусу, проте існує потреба у теоретичному осмисленні правових норм, розробці криміналістичних рекомендацій, які деталізують законодавчі положення.

Стан злочинності, пов'язаної з участю іноземців, демонструють такі статистичні показники. За даними Генеральної прокуратури України у 2014 році було обліковано 2257 кримінальних правопорушень, учинених іноземними громадянами, водночас стосовно них було вчинено 1237 кримінальних правопорушень [2]. Згідно з інформацією Головного слідчого управління МВС України зафіксовано 201 факт затримання органами внутрішніх справ іноземців за вчинення злочинів на території України. Найбільше таких випадків було в місті Києві (60), Одеській (34) та Харківській (21) областях. Усього за цими фактами затримано 266 іноземців, з них 230 (86,5 %) повідомлено про підозру, 206 іноземним громадянам обрано різні запобіжні заходи [3].

Поняття «іноземці», «іноземні громадяни» є узагальненими. Згідно з п. 6 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземець — це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав [4].

Слідчі (розшукові) дії за участю іноземців проводять у межах кримінального провадження відповідно до норм КПК України у зв'язку із вчиненням будь-якого кримінального правопорушення відносно іноземних громадян на території України чи іноземними громадянами на території України. Винятком є особи, які користуються дипломатичним імунітетом і кримінальне провадження щодо яких може здійснюватися лише за їх згодою або за згодою компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє ця особа, у порядку, передбаченому законодавством України та міжнародними договорами України (ст. 6 КПК України).

Слідчі (розшукові) дії за участю іноземців проводять відповідно до їх правового статусу, визначеного законодавством України, а саме:

– Конституцією України;

– міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, що визначають права і свободи людини, яких потрібно дотримуватися у сфері кримінального провадження. Серед основних з них слід назвати Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Конвенцію про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поведінки і покарання (1984 р.), Європейську конвенцію про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р.) тощо;

– міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, що регламентують окремі питання правових відносин за участю іноземців, які мають дипломатичний імунітет. Йдеться про Конвенцію про привілеї та імунітети ООН (1946 р.), Генеральну угоду про привілеї та імунітети Ради Європи (1949 р.) з Протоколами до неї, Віденську конвенцію про дипломатичні зносини (1961 р.), Віденську Конвенцію про консульські зносини (1963 р.), консульські конвенції та угоди, які регламентують окремі питання кримінального провадження;

– багатосторонніми і двосторонніми міжнародними договорами з питань міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, за умови застосування у кримінальному провадженні заходів міжнародного співробітництва;

– КПК України, Кримінальним кодексом України;

– іншими законами України, міжнародними договорами України (у тому числі міжвідомчими), підзаконними нормативно-правовими актами, що стосуються правового статусу іноземців та особливостей кримінального провадження за їх участю.

Наявність у іноземця певних прав і обов'язків зобов'язує слідчого, прокурора застосовувати передбачені законодавством заходи щодо їх забезпечення, будувати тактику слідчих (розшукових) дій за їх обов'язкового врахування (наприклад, згідно з частиною шостою ст. 42 КПК України підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч з представником дипломатичної або консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення).

Дотримання прав і свобод іноземців, які користуються дипломатичним імунітетом, має низку особливостей. Так, відповідно до частини четвертої ст. 65 КПК України не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, що користуються дипломатичною недоторканністю, а також працівники дипломатичних представництв — без згоди представника дипломатичної установи. Слідчий, прокурор, інші компетентні суб'єкти мають роз'яснити таким особам зазначене положення і за умови їх згоди зафіксувати це документально. Водночас наведене положення слід тлумачити ширше, адже такі особи мають право відмовитися від підписання й інших процесуальних документів (наприклад, якщо слідча (розшукова) дія буде проводитися без їх згоди). Тому така згода має бути обов'язково підтверджена письмово.

Належність іноземця до осіб, які користуються привілеями та імунітетами відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України, засвідчується документами, які видає Міністерство закордонних справ України (далі — МЗС України).

Згідно з Положенням про акредитацію співробітників дипломатичних і консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій та їх представництв, інших іноземних організацій [5] статус таких осіб має бути засвідчений акредитаційними картками: дипломатичними (серія «Д»), консульськими (серія «К»), службовими (серія «С»), звичайними (серія «А»).

Для з'ясування статутних питань щодо іноземців слідчий чи прокурор може надіслати до МЗС України запит з метою:

– проведення перевірки щодо перебування певного іноземця на дипломатичному, консульському обліку і на якому саме, наявності привілеїв та імунітетів, які поширюються на нього, із зазначенням нормативно-правових актів, якими їх закріплено;

– надсилання в інтересах правоохоронного органу звернення до відповідної установи іноземної держави або організації для підтвердження повноважень особи іноземця і наявності у нього імунітету, а також отримання згоди на проведення слідчих (розшукових) дій щодо нього за участю представника МЗС України.

Відповіді на зазначений запит підтверджують або спростовують наявність імунітету у певного іноземця і дозволяють слідчому, прокурору провести слідчі (розшукові) дії [6, с. 12].

Документами, які посвідчують особу іноземця і можуть бути оглянуті та досліджені, крім власне документів такого призначення, є також документи, які надають право іноземцю перебувати в Україні, підтверджують факт прибуття або час виїзду його з території України. За результатами розгляду таких документів можна встановити не лише особу іноземця та особливості його правового статусу, а й терміни перебування його в Україні, місця перебування у певний проміжок часу, факти перебування на території інших іноземних держав, час і місце перетину ним державного кордону, факти порушення міграційного законодавства України, а також отримати додаткові відомості про особу іноземця. Огляд іноземних документів може бути пов'язаний з певними об'єктивними складнощами, зумовленими мовою їх заповнення, адже, крім поширених в Україні мов (російської, англійської тощо), вони можуть бути заповнені і мовами, які трапляються доволі рідко: китайською, японською, арабською тощо. У таких випадках огляд документів слід проводити за участю перекладача. Також, враховуючи необізнаність слідчого щодо особливостей оформлення закордонних документів та їх відповідності офіційним зразкам, доцільним є залучення спеціалістів Державної прикордонної служби України, які мають навички огляду таких документів та їх зразків [6, с. 17].

З'ясування зазначених питань є доволі важливим процесом, адже сьогодні науково-технічний прогрес впливає на вдосконалення засобів захисту особистих документів, систематизації даних про них. Так, в Україні вживаються заходи щодо створення Єдиного державного демографічного реєстру відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [7]. Фіксації та обліку в Реєстрі (ст. 7 Закону) підлягають такі дані про особу: ім'я, дата народження/смерті, місце народження, стать, дата внесення інформації про особу до Реєстру, відомості про батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників та інших представників, відомості про громадянство або його відсутність і підстави набуття громадянства України; реквізити документів, виданих особі (тип, назва документа,

серія, номер, дата видачі та уповноважений суб'єкт, що видав документ, термін дії документа), відомості про документи, що підтверджують смерть особи або визнання особи померлою або безвісно зниклою; оцифрований зразок підпису особи; оцифроване зображення обличчя людини; додаткова інформація (місце реєстрації, сімейний стан, відмова від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, видача приватизаційних паперів, додаткові (факультативні) біометричні дані), інформація з відомчих інформаційних систем [7].

Державна міграційна служба України сьогодні працює над створенням основного центру обробки даних, системи захисту інформації, інфраструктури для видачі та використання документів з біометричним носієм інформації. Упровадження Реєстру дозволить суттєво підвищити захист таких документів від підробок. Реєстр стане основою комплексної системи управління міграційними процесами та протидії нелегальній міграції [8].

Проведення огляду, обшуку, інших слідчих (розшукових) дій у приміщеннях, які займають дипломатичні представництва, у приміщеннях, де проживають члени дипломатичного представництва та їхні сім'ї, що користуються правом дипломатичної недоторканності, а також огляду, обшуку належних їм транспортних засобів потребує не лише дотримання обов'язкових процесуальних умов, а й дозволяється лише за згодою відповідного дипломатичного представника. Про таку згоду роблять запит через МЗС України (згідно з п. 6 Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні [5]).

Окремо слід наголосити на тому, що орган досудового розслідування не може безпосередньо звертатися до глав дипломатичних представництв та консульських установ — відповідні запити надсилають через МЗС України.

Присутність під час проведення слідчих (розшукових) дій представника МЗС України, дипломатичної або консульської установи держави, громадянином якої є іноземець (частина шоста ст. 42, частина третя ст. 581 КПК України), прокурора є додатковою гарантією законності цих дій, сприяє вирішенню можливих проблемних питань, що виникають.

Готуючись до проведення слідчих (розшукових) дій за участю іноземців, потрібно також вирішити питання про залучення захисника (ст. 45 КПК України), спеціаліста (ст. 71 КПК України), понятих (частина сьома ст. 223 КПК України), законного його представника (ст. 44, 59, 226 КПК України) тощо.

Окрему увагу під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій за участю іноземців слід звернути на з'ясування питання про володіння ними мовою кримінального провадження (ст. 29 КПК України). Якщо іноземець не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження, згідно з національним кримінально-процесуальним законодавством з моменту встановлення цього факту має бути забезпечена участь захисника і перекладача (ст. 52 КПК України).

Загалом ще до проведення слідчих дій за участю іноземців потрібно з'ясувати, чи володіють вони українською або російською мовами (мовою більшості населення певної місцевості), якою мовою бажають надавати пояснення чи показання і чи є необхідність залучення перекладача.

Доцільно також приділити увагу й іншим підготовчим заходам, зокрема вивченню особистості іноземця: його демографічних даних, роду занять і захоплень, кола знайомств, мети перебування на території України, наявності відповідних до-

кументів, дотримання законодавства держави. Слід також забезпечити попередній переклад документів, які пред'являтимуть іноземцю, фрагментів показань інших осіб, пояснювальних написів до фотографій, планів і схем, написів на упаковках речових доказах тощо [9, с. 32].

Доволі важливим є встановлення психологічного контакту з іноземцями. Це стосується як вербальних слідчих (розшукових) дій (допиту, одночасного допиту раніше допитаних осіб), так і слідчих (розшукових) дій змішаного характеру (слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання), і навіть невербальних слідчих дій (обшуку, огляду, освідчування, експертизи).

Вирішення цього завдання потребує значних зусиль слідчого, прокурора, інших компетентних суб'єктів, адже встановленню психологічно сприятливої обстановки під час проведення слідчих (розшукових) дій перешкоджає низка чинників. Зокрема, іноземець, який перебуває в чужій країні, може неадекватно сприймати обстановку, відчувати недовіру до правоохоронних органів, а іноді й просто не розуміти їх. Протидію з його боку може викликати і незнання правил українського кримінального провадження. У таких випадках потрібно роз'яснити іноземцю його неправильне розуміння суті справи, бути тактовним і стриманим. Допомогу можуть надати захисник, перекладач, його законний представник, що беруть участь у кримінальному провадженні.

Слід також пам'ятати, що слідчий, прокурор, спілкуючись з представниками різних держав і національностей, мають враховувати особливості їх менталітету, культурні та релігійні відмінності і з урахуванням цього застосовувати індивідуальний підхід під час встановлення психологічного контакту. А отже, доречною буде допомога фахівця — знавця певної культури, звичаїв народу, з представниками якого доведеться спілкуватися.

Мова спілкування з іноземцем має бути простою і доступною, з використанням зрозумілих термінів, у тому числі під час перекладу. Належним чином слід роз'яснити іноземцю його права та обов'язки, порядок проведення слідчої (розшукової) дії.

На встановлення психологічного контакту з іноземцем, який бере участь у слідчій (розшуковій) дії, впливає форма і зміст адресованих йому безпосередньо або через перекладача запитань. А отже, запитання мають бути короткі, зрозумілі, недвозначні та коректні. Неприпустимо ставити навісні запитання. Не слід цікавитися відомостями інтимного характеру, які не стосуються справи, а також обставинами, що принижують релігійні почуття або національну гідність іноземця.

Темп проведення слідчої (розшукової) дії має бути ані занадто швидким, що може утруднити сприйняття перекладачем окремих фраз, ані занадто повільним, щоб не втрачався, наприклад, зв'язок між демонстрацією іноземцю певних об'єктів та його поясненнями із цього приводу. Крім того, перекладача слід попередити про неприпустимість підказок іноземцю слів, які останній підшукує для побудови фраз [9, с. 27—28].

Особливу увагу слід приділити тактиці проведення слідчих (розшукових) дій у випадку короткочасності перебування іноземця в Україні, особливо коли він є потерпілим або свідком у кримінальному провадженні. За таких умов необхідні дії мають бути проведені оперативно і настільки якісно, щоб унеможливити їх повторне проведення [10, с. 935]. Несвоєчасне і неякісне проведення слідчих (роз-

шукових) дій може призвести до труднощів у збиранні доказів, а у випадках виїзду іноземців за межі України може виникнути потреба у їх проведенні за межами держави.

Важливе значення має ретельна фіксація процесу і результатів слідчих (розшукових) дій. Насамперед йдеться про складання протоколу та додатків до нього, перекладання їх за потреби на мову, яку розуміє іноземець. При цьому слід детально описати об'єкти, виявлені сліди кримінального правопорушення, отримані показання, заяви і доповнення учасників цієї дії.

Слідчі (розшукові) дії за участю іноземців доцільно фіксувати і за допомогою технічних засобів (фотографування, аудіо- та відеозапису). Відеозапис дозволяє максимально зафіксувати обстановку слідчої (розшукової) дії, вербальні та невербальні комунікації осіб, які беруть у ньому участь. Важливе значення відеозапису зумовлено і тим, що перебування іноземця на території України часто обмежене у часі, і чим більше інформації вдасться отримати, тим успішнішим буде подальше розслідування. Крім того, використання відеозапису може навіть сприяти виявленню фактів завідомо неправдивого перекладу, корекції перекладачем пояснень іноземця стосовно окремих обставин кримінального правопорушення як засобу впливу чи тиску на допитуваного з метою надання останнім показань на користь зацікавлених осіб [11, с. 88].

Як свідчать статистичні дані, як іноземці, перебуваючи на території України, так і щодо іноземців переважно вчинюються крадіжки, грабежі, шахрайства, хуліганства, злочини у сфері обігу наркотиків тощо. Дедалі частіше з'ясовуються факти причетності іноземців до транснаціональної злочинної діяльності, її реалізації на територіях кількох держав із залученням їхніх громадян як співучасників. Розслідування таких правопорушень потребує з'ясування всіх елементів злочинного механізму (у тому числі корумпованих зв'язків з представниками державних, правоохоронних органів, зв'язків зі злочинними угрупованнями, відмивання отриманих доходів тощо). Отже, органи досудового розслідування зобов'язані забезпечити швидке, повне і неупереджене розслідування таких правопорушень, ефективну взаємодію з компетентними підрозділами правоохоронних органів іноземних держав, Робочим апаратом Укрбюро Інтерполу, представництвами інших міжнародних організацій.

Список використаної літератури

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстиніан, 2012. — 1224 с.
2. *Офіційний сайт* Генеральної прокуратури України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень—грудень 2014 року. Форма № 1, затверджена наказом ГПУ від 23.10.2012 № 100, за погодженням з Держстатом України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua>.
3. *Аналіз здійснення* слідчими органів внутрішніх справ України міжнародного співробітництва у 2014 році : матеріали Головного слідчого управління МВС України.
4. *Закон* України від 22.09.2011 «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 19—20. — Ст. 179.
5. *Положення* про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджене Указом Президента України від 10.06.1993 № 198/93 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.

6. Кудінов С.С. Процесуальні та тактичні особливості провадження окремих процесуальних дій з участю іноземців : метод. реком. / Кудінов С.С., Шехавцов Р.М., Цибульська О.О. ; за заг. ред. Л.В. Черечукіної. — Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2012. — 47 с.

7. Закон України від 20.11.2012 «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 51. — Ст. 716.

8. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. Для МВС виділено кошти на створення Єдиного державного демографічного реєстру [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/925200>.

9. Закатов А.А. Правовые, тактические и психологические особенности расследования по уголовным делам с участием иностранных граждан : учеб. пособ. / А.А. Закатов, В.В. Смирнов. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. — 48 с.

10. Криминалистика : учеб. для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.]. — 2-е изд., перераб и доп. — М. : Норма, 2005. — 992 с.

11. Назаренко П.Г. Особливості провадження досудового слідства у кримінальних справах за участю іноземців : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Назаренко Павло Григорович. — Харків, 2006. — 196 с.